

ВІКОВІ КРИЗИ У ВІКОВОМУ РОЗВИТКУ

Об'єктивна присутність вікових нормативних криз у віковому розвитку – це показник його стадійності і циклічності, умова практичного впровадження диференційованого підходу у навчанні і вихованні. На прикладі криз 13 років, 17 років, 23 років актуалізується необхідність їх функціонального розмежування із стабільними періодами.

Ключові слова: вікова нормативна криза, криза 13 років, криза 17 років, криза 23 років, симптоматика.

Проблема, її зв'язок з науковими та практичними завданнями. Компетентнісне формування особистості сучасного фахівця, професійна діяльність якого пов'язана з активними соціальними контактами, передбачає свідоме засвоєння і використання ним впорядкованої системи знань про психологічні особливості людини у конкретних вузьких вікових інтервалах життєвого шляху. Це пізнавальна необхідна умова для прогресування доказового самопізнання і взаємного пізнання у суб'єктів будь-яких взаємин, спрямованих на результативне використання їхніх фізичних та інтелектуальних ресурсів у досягненні бажаних особистісних і професійних цілей.

Ціль статті – продемонструвати вихідні наукові уявлення про психологію вікового нормативного кризового розвитку людини (на прикладі криз 13 років, 17 років і 23 років) з перспективою їх використання у розвивальному навчанні та індивідуальному консультуванні як прогресуючих соціальних запитак.

Аналіз публікацій (виділення невирішених проблем). Вікові нормативні кризи відображають природні закономірності розвитку людини (розгортання генної програми), відносно незалежних від мінливого соціуму (як таблиця множення у математиці) [4].

Виокремлення нерозв'язаної проблематики.

1. Логістика вікової періодизації має формуватися передусім на основі багаторічних лонгітюдів, оскільки тлумачення змісту вікового розвитку поза системними емпіричними розвідками стало у психологічній науці типовою дослідницькою тенденцією.

2. Вікова стадійна невизначеність життя особистості апіорі обмежує чи ставить під сумнів наявний навчально-виховний вплив на людину будь-якого віку, який, як наслідок, є потенційно загрозливим для її розвитку [1-3].

Виклад основного матеріалу, обґрунтування результатів дослідження. Матеріал статті – це інформаційний зріз авторського дослідження про нормативний кризовий розвиток особистості у 13–23-річному віці (далі у тексті: річному віці. – р.в.):

1. Нормативні кризи як психогенний чинник у зіставленні з відносними віковими інтервалами є ширшими від своїх календарних назв, вибір яких визначається кульмінаційним перебігом симптоматики переживань, позначеною циклічною взаємозаміною із суміжними стабільними періодами.

2. Симптом – це вияв окремого переживання, що вказує на клінічну фрагментарну картину перебігу вікового розвитку. Наприклад: 1) позитивні симптоми: вимогливість, відвертість, відповідальність, гордість за власні досягнення, дитяча безпосередність, домагання ролі дорослого, оптимізм, організованість, переживання власних успіхів чи невдач, прагнення до самостійності, старанність, уміння самоконтролю, уміння самооцінювати, уміння співпереживати, уміння співпрацювати, упертість як наполегливість, усвідомлення рольової позиції; 2) негативні симптоми: а) блок активного самоствердження особистості у стосунках, або блок АС (дратівливість, жорстокість, зухвалість, індивідуалізм, корисливість, лихослів'я, пристосовництво, хвастощі, хитрість); б) блок пасивного самоствердження у стосунках, або блок ПС (упертість як неслухняність, негативізм, заздрість, зарозумілість, пізнавальна обмеженість); в) блок нейтрального (вичікувального) ставлення до соціального оточення, або блок НС (байдужість, лінощі, недбалість), як необхідна умова для прогресування будь-якої симптоматики, що залежить від власної активної життєвої позиції і значущих соціальних впливів.

3. Структура симптомокомплексу: 1) загальні симптоми (низка всіх можливих симптомів); 2) основні, або базові (позитивні і негативні типові, супутні, фонові); 3) типові (пікові і домінантні симптоми кризового періоду, які співпадають за силою і частотою виявів); 4) супутні домінантні негативні та позитивні симптоми, які не співпадають з піковою симптоматикою у певному кризовому періоді і детермінують у ньому типову симптоматику (окремо – позитивну і негативну), причому частота виявів, як правило, домінує над їх силою; 5) нетипові, або фонові (гло-симптоматика) – це негативні і позитивні симптоми, які мають найменші частоту і силу виявів у кризовому періоді (антипод типової симптоматики, який, однак, є прихованим

активним стимулом типових і супутніх симптомів); 6) пікові (позитивні і негативні симптоми, які найбільше виявляються в окремому віковому інтервалі порівняно з іншими віковими інтервалами кризового періоду); 7) домінантні (позитивні і негативні симптоми, які порівняно з іншими симптомами мають найбільший вияв в окремому інтервалі кризового періоду); 8) провідні домінанти (симптоми, властиві більше, ніж одному інтервалу у кризовому періоді); 9) «домінанти-лідери» (у низці провідних домінант – це типові позитивні і негативні симптоми з максимальними виявами в будь-якому віковому періоді).

4. Негативні зміни у підростаючої особистості є тінювим, зворотним боком її позитивних перетворень (Л. Виготський). Априорі кожний позитивний симптом у період вікових криз перебуває в сфері потужного адресного впливу певного для себе негативного симптому.

Тепер проілюструємо окремі характеристики заявлених нормативних криз:

1. Криза 13 років (перехід від молодшого шкільного до підліткового віку) – це перша вікова нормативна криза, яка має гендерну специфіку (несхожа позитивна і негативна симптоматика з поділом на типові і супутні симптоми). Зіставляється з 11-14-р.в., де нижня межа позначає закінчення молодшого шкільного віку (доцільніше сказати «допідлітковий»), а верхня – започатковує підлітковий період (вихідна методологічна позиція для розуміння розвитку підлітків, психологічні особливості яких малодиференційовані у вузьких інтервалах типу 13-14, 14-15, 15-16 років тощо). У дівчат позитивна симптоматика концентрується навколо прагнення до самостійності, домагання ролі дорослого, умінь співпереживати; негативна – дратівливості, хитрості, зарозумілості, лінощів. У хлопців – навколо домагання ролі дорослого; дратівливості, лихослів'я, упертості як неслухняності, негативізму, лінощів (перебіг кризи більш тривалий і менш стрибкоподібний, унаслідок чого кульмінаційні вияви негативних симптомів не такі болісні).

Дівчата спроможні самостійно визначати у себе в 11-14-р.в. провідні симптоми, наприклад, в 11-12-р.в. – це «гордість за власні досягнення – домагання ролі дорослого» і «упертість як неслухняність – зухвалість». Вони очікують на одночасне зростання позитивних і негативних симптомів (поки що між ними встановилася нестійка рівновага, яка створює в дорослих ілюзію зовнішнього благополуччя у розвитку підлітків, а насправді у них приховується внутрішня незадоволеність собою й оточенням). У 12-13-р.в. – це триада симптомів «відповідальність – домагання ролі дорослого – зухвалість». У 13-14-р.в. встановлюється полярна система «відповідальність – домагання ролі дорослого, прагнення до самостійності, упертість як

неслухняність – уся негативна симптоматика з відносним домінуванням зухвалості, хитрощів, хвастощів».

Суб'єктивна інтерпретація переживань хлопцями в 11-12-р.в. також має характерні особливості: це система провідних симптомів «прагнення до самостійності – переживання власних успіхів чи невдач – зухвалість і дратівливість». У 12-13-р.в.: «прагнення до самостійності – переживання власних успіхів чи невдач, хвастощі – недбалість». У 13-14-р.в.: «домагання ролі дорослого – прагнення до самостійності, переживання власних успіхів чи невдач, хвастощі, упертість як неслухняність, пристосовництво – зухвалість» засвідчує складність адекватного оцінювання власного вікового розвитку. У 14-15-р.в.: «прагнення до самостійності – гордість за власні досягнення, лихослів'я, пізнавальна обмеженість, упертість як неслухняність – зухвалість».

2. Криза 17 років (перехід від підліткового до юнацького віку) є вихідною методологічною позицією для розуміння змісту передусім юнацького віку, особливості якого малодиференційовані у зіставленні з 16-18-р.в. (як і криза 13 років, криза 17 років є науковим відкриттям 1920-30-х років).

Її структура у хлопців (у дівчат інший симптомокомплекс): 1) позитивні симптоми: а) типові (прагнення до самостійності, гордість за власні досягнення, домагання ролі дорослого, упертість як наполегливість, уміння співпрацювати); б) супутні (виявляються у домінуванні частоти над силою виявів: відвертість, уміння самоконтролю, уміння самооцінювати); 2) негативні симптоми: а) типові: блок АС (лихослів'я, індивідуалізм, дратівливість); блок ПС (упертість як неслухняність, негативізм); блок НС (лінощі); б) супутні (домінування сили над частотою виявів, за винятком хитрості і жорстокості): недбалість, жорстокість, хитрість, зухвалість, корисливість.

Незначні кількісні і якісні зміни у переживаннях порівняно з кризою 13 років (великою кризою) характеризують кризу 17 років як «малу кризу». У дівчат переживання виразніші у зв'язку з актуалізацією позитивних типових симптомів (кризовий перебіг є більш «м'яким»), у хлопців – негативних (перебіг – «жорсткіший»). Календарне досягнення 17-р.в. розділяє юнацьку кризу на два періоди, засвідчуючи у дівчат її прогресуюче інтервальне випередження, але інше світоглядне ставлення до власної симптоматики, згідно з яким так званий «жорсткий» перебіг кризи у хлопців насправді є більше усвідомленим («пом'якшений» перебіг кризи у дівчат може нівелювати інтерес до них з боку дорослих, формуючи соціальні штампи типу «слухняна», а у хлопців навпаки – соціальний штамп

«жорсткий» формує недоказові сумнівні уявлення про них як більше важковиховуваних).

3. Криза 23 років, або криза входження в дорослість, позначає перехід від юнацького віку до дорослості (21-24-р.в.). Вихідна методологічна позиція для розуміння початкового етапу дорослості (її психологічні особливості також малодиференційовані у своєму інтервалі).

Структура кризи 23 років у дівчат (жінок): 1) позитивні симптоми: а) типові: гордість за власні досягнення, уміння самооцінювати, уміння самоконтролю, переживання власних успіхів чи невдач, прагнення до самостійності, старанність, оптимізм; б) супутні (домінування сили над частотою виявів, за винятком відповідальності, організованості, уміння співпрацювати): уміння співпрацювати, домагання ролі дорослого, організованість, відповідальність, упертість як наполегливість; 2) негативні симптоми: а) типові: блок АС – дратівливість, хитрість, індивідуалізм, пристосовництво; блок ПС – зарозумілість, заздрість, корисливість; б) супутні (домінування сили над частотою виявів, крім недбалості): недбалість, зухвалість, байдужість, лихослів'я.

Автономний розвиток дратівливості є більше спонтанним і супроводжується вербальною агресією. Відбувається безпосереднє поєднання жіночої дратівливості з чоловічою, причому з претендуванням на першість, що заперечує її в юнаків (чоловіків) як типову гендерну ознаку.

Структура кризи 23 років у юнаків (чоловіків): 1) позитивні симптоми: а) типові: прагнення до самостійності, оптимізм, гордість за власні досягнення, вміння співпрацювати, переживання власних успіхів чи невдач; б) супутні: уміння самооцінювати, домагання ролі дорослого, уміння самоконтролю; 2) негативні симптоми: а) типові: блок АС (лихослів'я, корисливість, дратівливість, індивідуалізм, пристосовництво); блок ПС (упертість як неслухняність, негативізм, зарозумілість); блок НС (лінощі); б) супутні: хитрість, пізнавальна обмеженість.

Висновки, перспективи.

1. Встановити закономірності вікового розвитку особистості означає попередньо з'ясувати у неї психологічні особливості саме нормативних кризових (перехідних) періодів.

2. Динамічна фіксована симптоматика таких криз на основі принципів природовідповідності, циклічності і фазовості розвитку дозволяє діагностувати і прогнозувати стадійний перебіг життєвого шляху людини.

Література

1. Авраментова Л. И. Введение в психогенетику / Л. И. Авраментова, О. В. Филиппова; РАО, Моск. психологич. ин-т. – 3-е изд. – М. : Флинта; МПСИ, 2008. – 472 с.
2. Выготский Л. С. Собр. соч.: в 6 т. / Л. С. Выготский; под ред. Д. Б. Эльконина. – Т. 4: Детская психология. – М. : Педагогика, 1984. – 432 с.
3. Поливанова К. Н. Психология возрастных кризисов / К. Н. Поливанова. – М. : «Академия», 2000. – 184 с.
4. Поліщук В. М. Від кризи 7 років до кризи входження в дорослість / В. М. Поліщук : монографія. – Суми : Університетська книга, 2013. – 156 с.

Валерий Полищук. Возрастные кризисы в возрастном развитии.

Объективное присутствие возрастных нормативных кризисов в возрастном развитии – это показатели его стадийности и цикличности, условие практической реализации дифференцированного подхода в обучении и воспитании. На примере кризисов 13 лет, 17 лет, 23 лет актуализируется необходимость их функционального разграничения из стабильными периодами.

Ключевые слова: *возрастной нормативный кризис, кризис 13 лет, кризис 17 лет, кризис 23 лет, симптоматика.*

Valerij Polishchuk. Age crises in age development.

Objective existence of age normative crises in the age development is the example of its cycle and phase, condition of practical realization of differential approach in education and bringing up. The author pays attention to determination of crises of 13, 17 and 23 according to stable periods.

Keywords: *age normative crises, crises of 13, crises of 17, crises of 23, symptomatic.*

Стаття надійшла до редакційної колегії 04.05.2018

Прийнято до друку 07.05.2018

Інформація про автора:

Поліщук Валерій Миколайович – доктор психологічних наук, професор, Національний університет «Львівська політехніка».